

Wiktorija Sereda

Instytut Socjologii Akademii Nauk Ukrainy,
Narodowy Uniwersytet im. Iwana Franki, Lwów

Święta historyczne i bohaterowie narodowi w świadomości mieszkańców Doniecka i Lwowa

Czynniki lokalne wskazują na obecność subiektywnych odczuć w przynależności do danego regionu. Na podstawie tożsamości historycznej jako czynnika różnicującego i zarazem solidaryzującego grupy społeczne, Autorka opisuje hierarchię tożsamości grupowych i wyobrażone modele przeszłości narodowej obecne w świadomości współczesnych Ukraińców.

Specyfika transformacji postkomunistycznej w Ukrainie polega na tym, że zmiany społeczne odbywają się nie tylko poprzez zerwanie z radzieckim systemem wartości, ale także przez kształtowanie nowej wspólnoty narodowo-politycznej. Istotnym czynnikiem w tym procesie są historyczne uwarunkowania w strukturze regionalnej Ukrainy.

Próby konceptualnego zbadania regionalnego zróżnicowania Ukrainy spotykamy w pracach wielu ukraińskich autorów (S. Makejew, O. Stehnijs, N. Czernysz i inni). Walerij Chmelko w badaniach z 1994 roku zwrócił uwagę na związek praktyki lingwistycznej z orientacją polityczną obywateli. Inni naukowcy, w szczególności Jarosław Hrycak, podkreślają, że narodowość i język są mniej istotnymi czynnikami w kształtowaniu tożsamości grupowych, niż region zamieszkiwania. Właściwości współczesnego społeczeństwa ukraińskiego zamieszkałego w głównych ośrodkach Ukrainy wschodniej i zachodniej, nad którego konceptualizacją pracowali wyżej wymienieni autorzy, odgrywają istotne znaczenie przy określeniu obecnego stanu zróżnicowania kraju pod względem politycznym, kulturowym i społecznym. Wydarzenia z lat 2004–2006, kiedy kampanie wyborcze kreowano na zasadzie politycznej instrumentalizacji regionalnych odmienności Ukrainy, wpływają na specyfikę tworzenia modelu przeszłości historycznej i przyszłości politycznej Ukrainy w ramach tożsamości mieszkańców Doniecka i Lwowa.

W niniejszym artykule zajmuję się tożsamością historyczną jako znaczącym czynnikiem solidarności grupowej, zróżnicowaniem Ukraińców, a także regionalnymi wymiarami tej tożsamości. W socjologii pojęcie „region” stosuje się do określania form społeczno-ekonomicznej organizacji danego terytorium, które wyróżnia

się od innych terytoriów cechami, które nadają mu względną samodzielność¹. Jednak w tym artykule akcent pada nie tyle na obiektywne cechy różnicujące region pod względem społeczno-ekonomicznym, ile na subiektywne odczucia przynależności do danego regionu historycznego oraz na tożsamość regionalną obywateli.

Skoncentruję uwagę na dwóch ważnych ośrodkach obwodowych i regionalnych – Lwowie i Doniecku. Po pierwsze, Ukraina zachodnia i Donbas tradycyjnie już traktowane są przez badaczy jako regiony ukształtowane historycznie, reprezentujące dwa przeciwstawne bieguny mobilizacji politycznej w Ukrainie². Po drugie, obydwaj regiony zostały dotknięte odmiennym doświadczeniem historycznym, przede wszystkim długoletnią przynależnością do różnych organizmów państwowych. Dodatkowym czynnikiem, który przesądził o ich wyborze, było udostępnienie mi wyników sondaży socjologicznych *Lwów – Donieck*, przeprowadzonych w latach 1994, 1999 i 2004 przez Instytut Badań Historycznych Lwowskiego Narodowego Uniwersytetu im. I. Franki we współpracy z Uniwersytetem Michigan. Sondaże poświęcone były *socjologicznej analizie tożsamości grupowych i hierarchii lojalności społecznych*. Odpowiedzi 400 losowo wybranych respondentów w obu miastach pozwoliły przeanalizować stanowisko mieszkańców Lwowa i Doniecka dotyczące różnych aspektów życia ekonomicznego i politycznego oraz określić ich tożsamości grupowe.

W badaniach tożsamości ważne jest określenie stopnia ich upowszechnienia w społeczeństwie lub danym regionie, określenie ich struktury i hierarchii (które tożsamości są ważniejsze dla respondentów, a które mniej ważne). W celu wyznaczenia hierarchii tożsamości we Lwowie i Doniecku respondentom zaproponowano listę 29 określeń, spośród których mogli wybrać wszystkie te, które najbardziej im odpowiadały. Porównanie otrzymanych od respondentów lwowskich i donieckich dwóch zestawów 10 najbardziej aktualnych tożsamości pokazuje, że tożsamości lwowian są bardziej stabilne (od 1994 do 2004 roku), pierwszych 5 określeń pozostało niezmiennych, a mianowicie: Ukrainiec/Ukrainka, lwowianin/lwowiaka, kobieta, grekokatolik/grekokatoliczka, utożsamiający/a się z zachodnią Ukrainą (w sondażach 1994–1999 pierwszych 7 pozycji pozostawało bez zmian). Natomiast w Doniecku niezmiennie pozostawały w sondażach tylko pierwsze 3 pozycje: mieszkaniec/mieszkanica Doniecka, kobieta, Ukrainiec/Ukrainka. Z wyników sondaży wynika, że identyfikacja regionalna w Doniecku zajmuje główne miejsce i dominuje nad tożsamością narodową czy tożsamością płci, a ponadto zauważalny w czasie jest wzrost upowszechniania się tożsamości regionalnej: z 56,7% w roku 1994 do 68,4% w 2004 roku. Lwowianie również podkreślają swoją regionalną przynależność, która odzwierciedliła się w punkcie 2 i 5 zestawu 10 najbardziej aktualnych tożsamości (lwowianin i mieszkaniec Ukrainy zachodniej), ale najważniejszą pozycję w hierarchii zajmuje wśród nich tożsamość narodowa, z którą identyfikuje się 71–74% respondentów. Ze względu na znaczącą rolę, jaką odgrywa tożsamość narodowa i regionalna w obu miastach, właśnie im poświęcone są dalsze rozważania.

¹ Ю. Колесников, *Прикладная социология*, Ростов-на-Дону 2001, s. 39.

² Zob. Я. Грицак, *Страсті за націоналізмом*, Київ 2004; Н. Черниш, О. Маланчук, *Поколінські моделі особистісних ідентичностей: регіональні виміри*, [w:] *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. Збірник наукових праць*, Харків 2003, s. 254–260; Y. Hrytsak, *National Identities in Post-Soviet Ukraine: The Case of Lviv and Donetsk*, „Harvard Ukrainian Studies: Cultures and Nations of Central and Eastern Europe” 1998, nr 22, s. 263–281; Y. Hrytsak, *On Sails and Gales, and Ships Sailing in Various Directions: Post-Soviet Ukraine*, „Ab Imperio” 2004, nr 1, s. 229–254.

Święta kalendarzowe

Według Tarasa Kuzio, pamięć o historii jest podstawowym komponentem tożsamości narodowej. Odpowiednio ukształtowana pamięć historyczna powołana jest do tworzenia pełnowartościowej tożsamości i narodu³. Istotne jest, że w dyskursie tworzenia struktury narodowej i formowania się jakiegokolwiek społeczeństwa (również ukraińskiego) następuje zwrot ku przeszłości wyobrażonej, co przekłada się na kreację narracji „własnej historii”, opartej na pewnych/wybranych wydarzeniach historycznych, a istotnych dla egzystencji danej wspólnoty. Myślę tu o świętach i praktykach komemoracyjnych oraz o bohaterach narodowych, z którymi współczesne pokolenie utożsamia się emocjonalnie. Jednocześnie przestrzeń naroduwa nie jest ostatecznie określona i jednorodna, jest polem walki rozmaitych projektów i modeli przeszłości narodowej, na którym tle same wydarzenia historyczne, osoby czy święta nabierają zupełnie odmiennego znaczenia symbolicznego lub bywają zastępowane przez inne. W przestrzeni ukraińskiej tożsamości narodowej możemy dostrzec nie tylko odmienne (niekiedy wzajemnie się wykluczające) modele przeszłości narodowej, ale również zróżnicowane ich poziomy: lokalne, regionalne, ogólnonarodowe, kontynentalne, a nawet globalne. Moim zdaniem, więcej uwagi należy poświęcić tym modelom przeszłości narodowej, które współistnieją w dzisiejszym społeczeństwie, ich uwarunkowaniom lokalnym czy regionalnym. Potrzebę zastosowania takiego podejścia potwierdzają wyniki badań socjologicznych, które mówią o wpływie na tożsamość odrębnych elementów wyobrażonych form przeszłości historycznej Ukrainy⁴.

Większość badaczy zajmujących się konstruowaniem, funkcjonowaniem i reprodukcją przeszłości historycznej Ukrainy, skłonnych jest analizować te zjawiska przez pryzmat procesów narodotwórczych, traktując je jako nieodzowny atrybut narodu, ale zapominają o tym, że utożsamianie się z przeszłością wyobrażoną jest charakterystyczne dla wielu osób i grup społecznych: rodzinnych, zawodowych, religijnych, regionalnych i innych. Oznacza to, że dla każdej grupy lub wspólnoty społecznej, poczynając od najmniejszej (rodzina) do największej (globalna), wymiar czasu (historia, pamięć, tradycja) i przestrzeni (ojczyzna, ziemia rodzima, sfera działalności) nabywają istotnego znaczenia i to właśnie one odgrywają znaczną rolę w wyznaczaniu wyobrażonych granic grupowych, a także w rozgraniczaniu grup.

³ Zob. T. Kuzio, *Ukraine. State and Nation Building*, London 1998.

⁴ Zob. O. Złobina, V. Tichonowicz, *Суспільна криза і життєві стратегії особистості*, Київ 2001; Л. Малес, *Свята в українському суспільстві*, [w:] *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. Збірник наукових праць*, Харків 2003, s. 486–490; В. Середа, *Означення героїчного минулого і політика національної ідентичності: за матеріалами львівського дослідження*, [w:] *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. Збірник наукових праць*, Харків 2004, s. 353–356; В. Сусак, *Відображення політичної історії України в пам'яті її громадян: регіональні особливості на прикладі Львова та Донецька*, [w:] *Наукові записки. Національний університет „Києво-Могилянська академія”. Політичні науки*, t. 19, Київ 2001, s. 36–45; tenże, *Артикуляція історичної спадщини України її громадянами (регіональні подібності та відмінності на прикладі Львова та Донецька)*, [w:] *Розвиток України в регіональній перспективі*, Харків 25–27.05. 2001 р., Київ 2002, s. 197–220; В. Тихонowicz, *Україна як суб'єктивна соціальна реальність*, „Соціологія: теорія, методи, маркетинг” 2002, nr 4, s. 134–155; С. Wanner, *Burden of Dreams. History and Identity in post-Soviet Ukraine*, Pennsylvania: Pennsylvania State University Press, 1998; tenże, *Crafting Identity, Marking Time: An Anthropological Perspective on Historical Commemoration and Nation-Building in Ukraine*, „Harvard Ukrainian Studies” 1999, nr 3–4, s. 105–131.

Wszystkie indywidualne i grupowe szablony przeszłości współdziałają w przestrzeni społecznej, wpływając na kształtowanie się różnych tożsamości, orientacji społecznych, politycznych i kulturowych.

Wymiar historyczny obecny jest we wszystkich osobistych i grupowych tożsamościach, bowiem wymiar czasu/historii jest ważny zarówno dla funkcjonowania każdej grupy lub wspólnoty społecznej, jak również dla jej legitymizacji i określenia jej symbolicznych granic. Celem niniejszego artykułu jest ukazanie specyfiki tożsamości historycznej i regionalnej w obwodach lwowskim i donieckim poprzez analizę i porównanie wyobrażeń mieszkańców tych regionów o takich elementach składowych tożsamości, jak święta, bohaterowie/postacie i najważniejsze wydarzenia/okresy historyczne.

Jednym z kluczowych elementów tożsamości historycznej jest obchodzenie świąt narodowych, ogólnopństwowych i lokalnych. Każdy „kalendarz narodowy” jest symbolem odrębności i specyfiki kulturowej danego narodu. Obchodzenie świąt narodowych jednoczy członków wspólnoty (w tym przypadku narodowej lub religijnej) i wyznacza symboliczną granicę między nimi a innymi grupami społecznymi.

Sondaż socjologiczny pn. *Lwów – Donieck, analiza socjologiczna tożsamości grupowych i hierarchii lojalności społecznych* umożliwia porównanie sposobu obchodzenia świąt na poziomie personalnym w wyobrażeniu mieszkańców Lwowa i Doniecka.

Tablica 1

Które z wymienionych świąt Pani/Pan obchodzi?	Lwów 400 badanych		Donieck 400 badanych	
	liczba	%	liczba	%
Nowy Rok	363	90,8	393	97,5
Boże Narodzenie, Wielkanoc	392	98,0	371	92,8
23 luty (Dzień Armii Radzieckiej)	53	13,3	267	66,8
8 marzec (Dzień Kobiet)	258	64,5	364	91,0
9 marzec (Dzień urodzin T. Szewczeni)	128	32,0	24	6,0
1 maj (Międzynarodowy Dzień Pracy)	36	9,0	263	65,8
9 maj (Dzień Zwycięstwa)	135	33,8	358	89,5
Dzień Matki (druga niedziela maja)	271	67,8	50	12,5
28 czerwiec (Dzień Konstytucji Ukrainy)	190	47,5	116	29,0
30 czerwiec (ogłoszenie niepodległości Ukrainy w 1941 r.)	72	18,0	25	6,3
24 sierpień (Dzień Niepodległości Ukrainy)	314	78,5	176	44,0
1 listopad (Dzień ZURL)	97	24,3	7	1,8
7 listopad (Dzień Rewolucji Październikowej)	14	3,5	120	30,0

Sondaż pokazuje, że jedynym świętem postsocjalistycznym, które cieszy się popularnością wśród lwowian jest Dzień Kobiet. Tę sytuację możemy tłumaczyć aktywnością ruchu feministycznego i działalnością organizacji na rzecz równouprawnienia płci (*gender*) w Ukrainie, które propagują świętowanie Dnia Kobiet w przeciwieństwie do Święta Matki, które jest uszanowaniem tradycyjnej roli kobiety. Znaczącym jest również fakt, że święto 8 marca nie ma charakteru ideologicznego, co potwierdza przedział wiekowy respondentów obchodzących to święto⁵: we Lwowie mło-

⁵ Wydzielono trzy grupy wiekowe: 18–29, 30–59, 60 lat i starsi.

dzień — 78,7%, średnie pokolenie — 67,1%, starsi ankietowani — 42,2%. Spośród innych świąt o tradycjach socjalistycznych jedynie Dzień Zwycięstwa okazał się znaczącym świętem dla lwowian (33,8%). Stosunek do innych świąt o charakterze socjalistycznym w dużej mierze odzwierciedla się w dyskursie, który obecny jest w mediach regionalnych⁶.

Podobnie, odpowiedzi ankietowanych w Doniecku pokazują model przeszłości historycznej, który kształtowany jest przez regionalne środki przekazu. Według sondaży jedynym socjalistycznym świętem nie cieszącym się tam popularnością jest dzień 7 listopada, który obchodzi tylko 30% badanych. Wśród młodzieży wynik ten jest jeszcze niższy — 22,8%. Natomiast najpopularniejszymi świętami w Doniecku są: Dzień Kobiet (91%) i Dzień Zwycięstwa (89,5%). Dla starszego pokolenia Dzień Zwycięstwa (9 maja) jest najbardziej znaczącym świętem (93,3% ankietowanych). Dzień Pracy i Dzień Armii Radzieckiej świętuje tam odpowiednio 75% i 66,7% respondentów.

Tradycyjne święta ukraińskie w ankiecie sondażowej przedstawiono w 4 pozycjach: Dzień urodzin T. Szewczenki (9 marca), Dzień Matki, Proklamowanie Niepodległości Ukrainy 30 czerwca 1941 r. i Dzień Zachodnio-Ukraińskiej Republiki Ludowej (1 listopada). Okazało się, że we Lwowie obchodzenie świąt związanych z tradycją ukraińską oscyluje pomiędzy 67,8% (Dzień Matki) a 18,0% (30 czerwca), co wskazuje na dużą popularność tych świąt (wyjątkiem jest tutaj 9 maja). Tymczasem w Doniecku odpowiedzi respondentów pokazują, że tradycyjne święta ukraińskie nie cieszą się popularnością, wahając się w granicach od 12,5% (Dzień Matki) do 1,5% (1 listopada).

Jeszcze inna grupa świąt wiąże się z praktykami komemoracyjnymi, które zostały wprowadzone przez elity ukraińskie już w okresie niepodległości kraju. Wśród nich najważniejszymi świętami są: Dzień Niepodległości Ukrainy i rocznice uchwalenia Konstytucji Ukrainy. Możemy stwierdzić, że nowe święta zdobyły znaczną popularność, gdyż zostały zaakceptowane przez społeczeństwo, wpisują się w system wyobrażeń grupowych o przeszłości historycznej oraz w proces formowania tożsamości historycznej. Jednak nowe święta mogą być odrzucone przez niektóre jednostki i grupy społeczne, wywołując wątpliwości co do konieczności ich ogłoszenia lub zastrzeżenia wobec samej przeszłości, którą reprezentują.

Niezależnie od krótkiej historii nowych świąt ukraińskich, we Lwowie zdobyły one znaczne grono zwolenników i okazały się popularniejsze od tradycyjnych świąt ukraińskich. W Doniecku, przeciwnie, dominują święta o charakterze postsocjalistycznym. Z sondaży wynika, że jedynie Dzień Niepodległości Ukrainy swoją popularnością przewyższa tylko pamięć o Rewolucji Październikowej (44,0% i 30,0% respondentów) — spośród radzieckich świąt, ostatnie najmniej jest szanowane w Doniecku. Analizując sondaże według wieku ankietowanych, warto zwrócić uwagę, że zarówno we Lwowie, jak i w Doniecku, nowe ukraińskie święta cieszą się popularnością wśród młodzieży, co świadczy o większych możliwościach adaptacyjnych młodych ludzi i może być oznaką, a nawet wyznacznikiem postępującej instytucjonalizacji i internalizacji, a zatem większa część mieszkańców obu regionów w końcu zaaprobuje te święta.

Podsumowując wypada stwierdzić, że Lwów stoi znacznie bliżej oficjalnego dyskursu historycznego, niż Donieck. Głównym założeniem reformy kalendarza świąt w Ukrainie była próba wykreowania nowej wizji przeszłości, którą podziela-

⁶ V. Sereda, *Regional historical identities in Ukraine: case study of Lviv and Donetsk*, [w:] *Наукові записки. Соціологічні науки. Національний університет „Кієво-Могилянська академія”*, t. 20, Київ 2002, s. 26–33.

łoby całe społeczeństwo. Tymczasem wprowadzenie nowych świąt zaowocowało powstaniem podatnego gruntu, na którym rodzą się odmienne wizje przeszłości narodowej, stymulujące różne kierunki mobilizacji politycznej. Donieck i Lwów, jak dotąd, nie są zgodne co do wspólnej wizji przeszłości narodowej i wyboru nowego modelu praktyk komemoracyjnych zaproponowanych przez władze — mieszkańcy tych miast dokonują wyboru selektywnie. Różnica między Lwowem a Donieckiem widoczna jest nie tylko w wyborze świąt, ale przede wszystkim w symbolice, jaką im się przypisuje. Tradycyjne i nowe święta zajmują centralne miejsce w kalendarzu historycznym Lwowa, przy czym w Doniecku znaczącymi pozostają święta socjalistyczne i ich modyfikacje postsocjalistyczne. Obchodzenie różnych świąt we Lwowie i Doniecku stwarza wśród mieszkańców w obu regionach poczucie przynależności do jednej wspólnoty, ale jednocześnie buduje barierę i separuje od tych ludzi, którzy mają inne doświadczenia, inne wyobrażenia o przeszłości i wybierają różne święta narodowe.

Bohaterowie i wydarzenia historyczne

Według opinii Wsewołoda Tychonowycza, *wypracowanie przestrzeni życiowej jako subiektywnej rzeczywistości społecznej jest nierealne bez wykreowania w świadomości masowej personifikowanych obrazów-wzorców, które posłużą jako komponenty w procesie identyfikacyjnym. Na takich wzorcach formuje się samoświadomość narodowa obywateli*⁷. Przeszłość historyczna i fakty historyczne są również przedmiotem oceny, dyskusji oraz kreowania preferencji personalnych. Jest oczywiste, że uwaga członków pewnej wspólnoty przeważnie skupiona jest na tych okresach, faktach czy procesach, które ich zdaniem artykułują znaczące wartości w odniesieniu do współczesności i które można wykorzystać jako argumenty do legitymizacji istniejących instytucji/agencji społecznych. A zatem, poprzez wybór postaci i wydarzeń z wyobrazonego/preferowanego zestawu faktów historycznych, przeciętni obywatele Ukrainy starają się oswoić nową przestrzeń społeczną, budując pomost między przeszłością, współczesnością i projekcją przyszłości, co stanowi istotny element ich tożsamości narodowej.

Badając tożsamość historyczną mieszkańców obu regionów w projekcie *Lwów – Donieck: analiza socjologiczna tożsamości grupowych i hierarchii lojalności społecznych*, respondentom zaproponowano odpowiedzi na 4 pytania otwarte: *Wymień 3 postacie historyczne, które odegrały najbardziej pozytywną i najbardziej negatywną rolę w historii Ukrainy oraz Wymień 3 wydarzenia historyczne, które odegrały najbardziej pozytywną/najbardziej negatywną rolę w historii Ukrainy*. Wybrana forma pytań była świadomym zabiegiem, ponieważ miała na celu nie tylko ustanowienie listy preferowanych wydarzeń, bohaterów czy antybohaterów narodowych, ale umożliwiła też sprawdzenie wiedzy ogólnej respondentów obu regionów o modelach przeszłości narodowej lub poziomowi ich pasywności.

Analiza odpowiedzi na pytania dotyczące postaci historycznych pokazała, że we Lwowie liczba nie udzielonych odpowiedzi była znikoma, w Doniecku natomiast była dwukrotnie wyższa. Podobną tendencję widać w odpowiedziach lwowskich i donieckich ankietowanych pytanych o wydarzenia historyczne, co może świadczyć o braku internalizacji historii Ukrainy w regionie donieckim, o ile żyjąca tam ludność nie zdołała jeszcze przyswoić sobie elementów ukrajinocentrycznego modelu przeszłości Ukrainy, a dyskurs prowadzony w regionalnych mediach nie sprzyja temu procesowi.

⁷ В. Тихонович, *Україна як суб'єктивна соціальна реальність*, s. 147.

Pominę postacie/wydarzenia historyczne wymieniane raz lub dwa razy, natomiast warto zwrócić uwagę na najczęściej pojawiające się odpowiedzi, które przedstawiają opinię większości respondentów z obu miast.

Tablica 2 (A, B). Ranking 10 postaci, które zdaniem mieszkańców Lwowa i Doniecka, odegrały pozytywną rolę w historii Ukrainy

Pozytywnie oceniane postacie historyczne, obok których wpisywano współczesnych działaczy politycznych		Lwów — A	
		liczba	%
1	Juszczenko	175	24,4
2	Chmielnicki	130	18,2
3	Hruszewskij	122	17,0
4	Czornowił	76	10,6
5	Mazepa	42	5,9
6	Tymoszenko	39	5,4
7	Szewczenko	37	5,2
8	Włodzimierz Wielki	37	5,2
9	Bandera	29	4,1
10	Krawczuk	29	4,1
	Razem	716	100

Pozytywnie oceniane postacie historyczne, obok których wpisywano współczesnych działaczy politycznych		Donieck — B	
		liczba	%
1	Chmielnicki	118	30,6
2	Janukowycz	66	17,1
3	Szewczenko	48	12,4
4	Krawczuk	38	9,8
5	Hruszewskij	35	9,1
6	Stalin	20	5,2
7	Kuczma	18	4,7
8	Lenin	16	4,1
9	Chruszczow	15	3,9
10	Łesia Ukrainka	12	3,1
	Razem	386	100

Tablica 3 (A, B). Ranking 10 postaci, które zdaniem mieszkańców Lwowa i Doniecka, odegrały negatywną rolę w historii Ukrainy

Negatywnie oceniane postacie historyczne, obok których wpisywano współczesnych działaczy politycznych		Lwów — A	
		liczba	%
1	Kuczma	189	29,7
2	Stalin	153	24,0

3	Janukowycz	96	15,1
4	Lenin	59	9,3
5	Medwedczuk	36	5,7
6	Krawczuk	27	4,2
7	Katarzyna II	22	3,5
8	Hitler	21	3,3
9	Piotr I	19	3,0
10	Chruszczow	15	2,4
	Razem	637	100

Negatywnie oceniane postacie historyczne, obok których wpisywano współczesnych działaczy politycznych		Donieck— B	
		liczba	%
1	Juszczenko	87	23,0
2	Tymoszenko	74	19,5
3	Kuczma	41	10,8
4	Mazepa	37	9,7
5	Bandera	35	9,2
6	Krawczuk	26	6,9
7	Stalin	27	7,1
8	Hitler	21	5,5
9	Gorbaczow	16	4,2
10	Łazarenko	15	4,0
	Razem	379	100

Na podstawie analizy wyników można wnioskować, że w procesie tworzenia tożsamości narodowej mieszkańców Lwowa i Doniecka istotną rolę odgrywają bohaterowie narodowi, z którymi dzisiejsze pokolenie albo wchodzi w pozytywny związek emocjonalny albo kwestionuje ich działalność (związek negatywny). Gdy porównamy między sobą 10 bohaterów i antybohaterów, zobaczymy, że we Lwowie i Doniecku wskazywano na te same 4 postacie pozytywne i negatywne (tj. 40%). Na uwagę zasługuje fakt, że spośród 4 postaci wymienianych w obu miastach, osoby Bohdana Chmielnickiego, Mychajły Hruszewskiego i Tarasa Szewczenki przedstawia się jako bohaterów narodowych w oficjalnym dyskursie historycznym. Inne 4 postacie, które we Lwowie uznano za pozytywne, w Doniecku znalazły się w gronie postaci negatywnych i na odwrót – postacie uznane za bohaterów w Doniecku, we Lwowie często uważa się za antybohaterów. Warto podkreślić, że w Doniecku pośród polityków uważanych za liderów narodowych, trzech reprezentuje liderów radzieckich, co skłania do stwierdzenia, że postacie te odgrywają istotną rolę w kreowaniu tożsamości narodowej w regionie donieckim. Inną charakterystyczną cechą wyników uzyskanych w Doniecku jest wysoki stopień ich wewnętrznej niespójności, np. w szeregu 10 pozytywnych postaci, obok Mychajły Hruszewskiego, jednego z twórców Ukraińskiej Republiki Ludowej (URL), wymieniono Lenina i Stalina, którzy zwalczyli to państwo. Poza tym tacy politycy, jak Stalin, Łeonid Krawczuk i Łeonid Kuczma jednocześnie pojawiają się zarówno jako postacie pozytywne, jak i negatywne. Ponieważ

społeczno-demograficzna charakterystyka ankietowanych, identyfikujących się z wewnątrznie sprzecznymi wersjami historii Ukrainy istotnie się nie różni, możemy mówić o fenomenie hybrydyzacji modelu radzieckiej i ukraińskiej przeszłości narodowej w Doniecku.

Faworytami wśród bohaterów narodowych we Lwowie byli Wiktor Juszczenko (24,4%), Chmielnicki (16,2%) i Hruszewskij (17%), a wśród negatywnych postaci — Kuczma (29,7) i Stalin (24%). W Doniecku wyraźnym liderem wśród pozytywnych postaci był Chmielnicki (30,6%), a za nim Wiktor Janukowycz (17,1%). Czołowe miejsca w szeregu antybohaterów zajęli tam Juszczenko (23%) i Julija Tymoszenko (19,5%). Popularność współczesnych działaczy politycznych wykazaną w tablicach nr 2 i 3 należy tłumaczyć wybuchem pomarańczowej rewolucji, podczas której przeprowadzono sondaż, co wpłynęło na polityzację społeczeństwa. Wpisanie przez ankietowanych do szeregu postaci historycznych tak wielu współczesnych działaczy politycznych (Ł. Krawczuk, Ł. Kuczma, P. Łazarenko, W. Juszczenko, W. Janukowycz, J. Tymoszenko i inni) uświadamia, jak silnie dyskurs polityczny oddziałuje na dyskurs narodowy — uzmysławia również zjawisko „nakładania się” wyobrażeń o przeszłości na współczesne wydarzenia polityczne.

Interesujące jest także to, że spośród 10 postaci, które odegrały najbardziej negatywną rolę w historii Ukrainy, ani lwowianie, ani mieszkańcy Doniecka, nie wymienili nikogo z ich regionu, tzn. wyobrażeni „inni” dla danego regionu pochodzą „z zewnątrz”. Spośród 10 najpopularniejszych we Lwowie postaci historycznych reprezentantami regionu zachodniego było zaledwie dwóch — Wiaczesław Czornowil i Stepan Bandera. Można więc stwierdzić, że dla lwowian kluczowe figury historyczne należą raczej do „modelu ogólnoukraińskiej” przeszłości, niż do modelu przeszłości regionalnej. W Doniecku dostrzegamy podobną sytuację: spośród 10 ważnych postaci zaledwie jedna związana jest bezpośrednio z regionem — Wiktor Janukowycz, reszta wskazywanych postaci należy albo do radzieckiego, albo do ogólnoukraińskiego modelu historycznego.

Następnie przeprowadzono analizę porównawczą grup, do których respondenci lwowscy i donieccy odnieśli wskazywane przez siebie postacie historyczne. Dla ułatwienia analizy wszystkie postacie podzielono na cztery kategorie: ukraińską, radziecką, rosyjską oraz przedstawicieli innych grup narodowych. Wśród bohaterów narodowych zarówno we Lwowie, jak i w Doniecku przeważają Ukraińcy — 98% i 84%. Częścią przedstawicieli innych grup narodowych, które odegrały najbardziej pozytywną rolę w historii Ukrainy, dla lwowian stanowi zaledwie 2% (grupa radziecka — 1,7%, inne narodowości — 0,3%), a dla mieszkańców Doniecka — 15,9% (grupa radziecka — 13,5%, Rosjanie — 1,2%, inne narodowości — 1,2%). A zatem obecność grupy radzieckiej w modelu przeszłości narodowej w Doniecku jest o 11,8% większa niż we Lwowie. Natomiast, jeżeli weźmiemy pod uwagę postacie historyczne, które w wyobrażeniu respondentów odegrały rolę negatywną w ukraińskiej przeszłości narodowej, to udział Ukraińców w odpowiedziach respondentów lwowskich zmniejsza się do 56,5%, a przedstawicieli innych grup narodowych zwiększa się do 43,5% (grupa radziecka — 33,7%, rosyjska — 6,7%, inne grupy narodowe — 3,1%). Wynika z tego, że lwowianie gloryfikują bohaterów narodowych wywodzących się właśnie z ogólnoukraińskiego modelu historycznego, w którym inne grupy narodowe oraz ich przedstawiciele są praktycznie nieobecni. Dla bohaterów i postaci pochodzących z radzieckiej i rosyjskiej przeszłości przedrewolucyjnej zarezerwowana jest rola referentnego „innego”, który zakreśla symboliczne granice wspólnoty narodowej.

Tablica 4 (A, B). Ranking 10 wydarzeń, które według mieszkańców Lwowa i Doniecka odegrały najbardziej pozytywną rolę w historii Ukrainy

Lwów — A			
	Wydarzenia	liczba	%
1	Niepodległość, 1991	311	36,5
2	Wybory 2004, rewolucja pomarańczowa	160	18,8
3	Uchwalenie Konstytucji Ukrainy, 1996	75	8,8
4	URL, walki w l. 1918–1921	40	4,7
5	Wojna wyzwolenicza pod wodzą Chmielnickiego	40	4,7
6	Chrzest Włodzimierza, Rusi Kijowskiej	38	4,5
7	Akt Zjednoczenia URL–ZURL, Utworzenie ZURL	26	3,1
8	Zwycięstwo w II wojnie światowej	24	2,8
9	Rozpad ZSRR	18	2,1
10	Kozaczyzna	15	1,8
	Razem	747	87,8

Donieck— B			
	Wydarzenia	liczba	%
1	Niepodległość, 1991	122	27,7
2	Uгода Perejasławska, 1654, zjednoczenie z Rosją	75	17,0
3	Zwycięstwo w II wojnie światowej	51	11,6
4	Uchwalenie Konstytucji Ukrainy, 1996	21	4,8
5	Wojna wyzwolenicza pod wodzą Chmielnickiego	14	3,2
6	Rewolucja 1917	14	3,2
7	Premierostwo Janukowycza	13	3,0
8	URL, walki w l. 1918–1921	12	2,7
9	Utworzenie ZSRR	12	2,7
10	Chrzest Włodzimierza, Rusi Kijowskiej	11	2,5
	Razem	345	78,4

W odpowiedziach respondentów donieckich spotykamy się z nieco inną sytuacją. Wśród postaci, które odegrały najbardziej negatywną rolę w historii Ukrainy nadal dominują Ukraińcy – 82,9% (grupa radziecka stanowi zaledwie 9,5%, reprezentanci innych narodowości 6,7%, najmniej negatywnie ocenianą grupą są Rosjanie – 0,9%). Dla mieszkańców Doniecka ukraińskie postacie historyczne są zarówno podstawową, gloryfikowaną grupą, jak i grupą uważaną za „inną”, a zatem symboliczne granice grupowe przebiegają tam w obrębie tej samej grupy.

Tablice nr 4 i 5 przedstawiają ranking 10 wydarzeń, które według mieszkańców Lwowa i Doniecka odegrały najbardziej pozytywną lub najbardziej negatywną rolę w historii Ukrainy.

Tablica 5 (A, B). Ranking 10 wydarzeń, które według mieszkańców Lwowa i Doniecka odegrały najbardziej negatywną rolę w historii Ukrainy

Lwów— A			
	Wydarzenia	liczba	%
1	Głód	88	12,6
2	II wojna światowa, Holokaust	68	9,8
3	Bycie częścią składową ZSRR	67	9,6
4	Prezydentura Kuczmy	67	9,6
5	Uгода Perejasławska, 1654	65	9,3
6	Wybory 2004, fałszerstwa	47	6,8
7	Katastrofa w Czarnobylu	37	5,3
8	Rewolucja 1917 roku	24	3,4
9	Represje stalinowskie	23	3,3
10	I wojna światowa	20	2,9
	Razem	506	72,6

Donieck— B			
	Wydarzenia	liczba	%
1	Rozpad ZSRR, niezależność Ukrainy	83	20,3
2	II wojna światowa, Holokaust	68	16,6
3	Wybory 2004, fałszerstwa	42	10,2
4	Rewolucja pomarańczowa	35	8,5
5	Głód	35	8,5
6	Katastrofa w Czarnobylu	16	3,9
7	Represje stalinowskie	12	2,9
8	Kryzys ekonomiczny	9	2,2
9	Rewolucja 1917 roku	8	1,9
10	I wojna światowa	8	1,9
	Razem	316	77,3

Analizując rankingi 10 pozytywnych i 10 negatywnych wydarzeń w historii Ukrainy wymienionych przez lwowskich i donieckich respondentów, należy zauważyć, że według lwowian trzy najbardziej pozytywne wydarzenia związane są ze współczesną Ukrainą (ogłoszenie niepodległości w 1991 roku, uchwalenie Konstytucji w 1996 roku, pomarańczowa rewolucja w 2004 roku). Wszystkie wyróżnione we Lwowie wydarzenia związane są wyłącznie z narodowym modelem przeszłości historycznej. W rankingu wydarzeń negatywnych lwowianie najczęściej nawiązywali do przeszłości radzieckiej: rewolucja 1917 roku, klęski głodu z lat 1921, 1932–1933, 1946 (sprowadzone do jednej kategorii), represje stalinowskie, przebywanie w składzie ZSRR, katastrofa czarnobylska. Ważnymi wydarzeniami negatywnymi są także Uгода Perejasławska z 1654 roku, obie wojny światowe oraz dwa współczesne wydarzenia: prezydentura Ł. Kuczmy i sfalszowanie wyborów prezydenckich w 2004 roku. Z kolei analiza rankingu donieckiego zwraca uwagę na wewnętrzne sprzeczności i brak spójności w tożsamości historycznej mieszkańców Doniecka. Pierwszą pozycję w rankingu, tak jak we Lwowie, zajmuje ogłoszenie niepodległości, ale już na następnym miejscu uplasowało się jedno z kluczowych wydarzeń modelu radzieckiej przeszłości historycznej — Uгода Perejasławska 1654 roku i zjednoczenie

z Rosją⁸. Ranking doniecki łączy takie sprzeczne ze sobą wydarzenia jak rewolucja z 1917 roku, powstanie ZSRR i utworzenie URL (walkę Ukraińców o utrzymanie własnej państwowości w latach 1917–1921).

Brak konsekwencji w konstruowaniu przeszłości historycznej w Doniecku można także dostrzec, porównując wydarzenia pozytywne i negatywne. Podczas gdy wśród wydarzeń pozytywnych najczęściej wymieniano ogłoszenie niepodległości Ukrainy, to za najbardziej negatywne wydarzenie uznano rozpad ZSRR. Jeśli porównamy społeczno-demograficzne cechy respondentów, którzy wymienili jedno z dwóch wydarzeń (niepodległość Ukrainy i rozpad ZSRR), to okaże się, że w dużej mierze są one zbieżne ze sobą. Ogłoszenie niepodległości Ukrainy najważniejsze jest dla Ukraińców w starszym wieku i z wyższym wykształceniem, a rozpad ZSRR, jako wydarzenie negatywne, dla Ukraińców i Rosjan w starszym wieku, ze średnim wykształceniem technicznym. Wśród pozytywnych wydarzeń wskazywanych w Doniecku widać zarówno utworzenie ZSRR, jak i ogłoszenie niepodległości Ukrainy. Rewolucja 1917 roku obecna jest w obu zestawieniach, jako wydarzenie pozytywne i negatywne. Widzimy zatem, że 10 najbardziej pozytywnych i 10 najbardziej negatywnych wydarzeń wskazanych przez respondentów donieckich reprezentuje jednocześnie dwa modele tożsamości historycznej — ukraiński narodowy i radziecki. Z jednej strony, wykluczają się one wzajemnie, tworząc odrębne narracje, a z innej, mogą współistnieć w świadomości historycznej tych samych grup społecznych.

Kolejnym wnioskiem, który nasuwa się w trakcie analizy 10 najważniejszych (pozytywnych i negatywnych) wydarzeń historycznych, jest wpisywanie współczesnych wydarzeń politycznych i orientacji politycznej respondentów w narrację historyczną, co zachodzi zarówno w ramach symbolicznej przestrzeni narodowej mieszkańców Lwowa, jak i Doniecka (podobnie jak w rankingu postaci historycznych) — w odpowiedziach uzyskanych w obu miastach spośród „wydarzeń historycznych” znajdujemy wybory prezydenckie z 2004 roku, rewolucję pomarańczową, prezydenturę Ł. Kuczmy, premierostwo W. Janukowycza i współczesny kryzys ekonomiczny w kraju.

Na szczególną uwagę zasługuje brak w obu rankingach, lwowskim i donieckim, wydarzeń o znaczeniu regionalnym. Wyjątek stanowi ogłoszenie powstania ZURL, chociaż i to wydarzenie traci na swym regionalnym charakterze w następstwie zjednoczenia ZURL i URL w styczniu 1919 roku. Widać stąd, że mieszkańcy obu regionów raczej przyswajają wydarzenia należące do metanarracji konstruujących „zewnętrzne”, uogólnione modele historyczne (ukraiński lub radziecki), niż tworzą własny model historii, osadzony w doświadczeniu regionalnym. „Zewnętrzne” pochodzenie modeli tożsamości historycznych określanych w obu regionach staje się jeszcze bardziej oczywiste, gdy porównamy dziesiątki ważnych wydarzeń z oficjal-

⁸ Dokładniej o tym zob. K. C. Berkhoff, *Brothers, We Are All of Cossack Stock: The Cossack Campaign in Ukrainian Newspapers on the Eve of Independence*, „Harvard Ukrainian Studies” 1997, v. 21, nr 1–2, s. 119–140; S. Plokhyy, *Historical Debates and Territorial Claims. Cossack Mythology in the Russian-Ukrainian Border Dispute*, [w:] *The Legacy of History in Russia and in New States of Eurasia*, Armonk–London 1994, s. 147–169; F. Sysyn, *The Reemergence of the Ukrainian Nation and Cossack Mythology*, „Social Research” 1991, v. 58, nr 4, s. 845–864; S. Velychenko, *Rival Grand Narratives of National History. Russia/Soviet, Polish and Ukrainian Accounts of Ukraine's Past (1772–1991)*, „Österreichische Östhefter” 2000, nr 42, s. 139–161.

nym dyskursem historycznym obecnym w przemówieniach prezydenta Ł. Kuczmy z lat 1994–2004⁹.

Wnioski

Na zakończenie należy zauważyć, że rekonstrukcja struktury tożsamości historycznej, szczególnie jej trzech podstawowych elementów (świąt kalendarzowych, postaci i okresów/wydarzeń historycznych) na podstawie ankiety *Lwów – Donieck, analiza socjologiczna tożsamości grupowych i hierarchii lojalności społecznych* potwierdziła, że instytucjonalizacja pamięci historycznej i ukraińskiej tożsamości historycznej w dużej mierze związana jest z doświadczeniem regionalnym. Jak wykazała niniejsza analiza, procesy formowania się tożsamości narodowej i historycznej w Ukrainie nie wskazują na jednoznaczne rozwiązanie. Brak w oficjalnym dyskursie modeli historycznych, które w równym stopniu jednoczyłyby obywateli i mogłyby być przyjęte zarówno na wschodzie, jak i na zachodzie kraju, świadczy o tym, że historia do roku 1991 ciągle jeszcze bardziej dzieli społeczeństwo ukraińskie, niż łączą je wydarzenia, które miały miejsce po roku 1991.

Donieck i Lwów ciągle jeszcze nie posiadają ukształtowanej i akceptowanej w obu regionach wspólnej oceny przeszłości narodowej. Niespójność zachodzi nie tylko w stosunku do różnych świąt obchodzonych w tych regionach, ale także w stosunku do bohaterów narodowych i wydarzeń uważanych za istotne w historii Ukrainy. We Lwowie wyjątkowo ważne jest obchodzenie tradycyjnych i nowych świąt ukraińskich, gdzie szczególnego znaczenia nabierają postaci i wydarzenia pochodzące z przedradzieckiego modelu historii ukraińskiej, uważane za pozytywne i bohaterskie. Zajmują one ważne miejsce wśród świąt kalendarzowych i praktyk kome-moracyjnych, a także są podstawą tożsamości historycznej mieszkańców Lwowa. Z kolei, radzieckie postaci historyczne i związane z nimi wydarzenia z czasów ZSRR ciągle jeszcze zajmują ważne miejsce w narracji historycznej i tożsamości mieszkańców Doniecka. To samo dotyczy świąt radzieckich (czy ich postradzieckich modyfikacji), które podlegają internalizacji i obchodzone są przeważnie na wschodzie kraju. W Doniecku utworzył się hybrydowy model tożsamości historycznej, łączący jednocześnie elementy ukraińskiego i radzieckiego modelu przeszłości narodowej, które w innych dyskursach mogą stanowić wzajemnie wykluczające się kontrnarracje. We Lwowie natomiast tożsamość historyczna jest znacznie bardziej koherentna i zogniskowana wokół narodowego, ogólnoukraińskiego modelu historycznego.

Dochodzimy do wniosku, że wyobrażenia o wspólnej przeszłości narodowej (tożsamość historyczna) ciągle jeszcze mocno różnią się w obu regionach, co może wpływać na tożsamość narodową mieszkańców (orientacje polityczne) i geopolityczny wybór Ukrainy. Istnieje także niebezpieczeństwo, że poszczególni aktorzy ukraińskiej sceny politycznej mogą wykorzystywać owe regionalne różnice w tożsamości historycznej czy orientacjach politycznych ludności do stosowania określonej strategii mobilizacji politycznej. Im bardziej populistyczna będzie agitacja we Lwowie, wykorzystująca jako podstawę swej legitymizacji pewne/wybrane modele historyczne, tym większe będzie zagrożenie dla spójności terytorialnej kraju (co potwierdziły ostatnie wybory prezydenckie). Można także przypuszczać, że rozbieżności istniejące w tożsamości historycznej oraz poglądach politycznych mieszkańców różnych regionów Ukrainy, mogą stanowić jedną z głównych przeszkód na

⁹ В. Серета, „Історія вчить”: історичний дискурс в офіційних промовах Президента України Л. Кучми, [w:] *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. Збірник наукових праць*, Харків 2005, s. 318–324.

drodze do wypracowania i urzeczywistnienia dokładnie wyznaczonej i koherentnej, wewnętrznej i zewnętrznej polityki władz ukraińskich w przyszłości.

Jednocześnie, bez względu na ujawnione różnice regionalne, widać tendencję do powolnego zbliżania stanowisk wobec poszczególnych części/elementów tożsamości historycznej i orientacji politycznej. Do takich elementów, które na razie nie dominują, można zaliczyć np. obchodzenie Święta Niepodległości w obu regionach, zbliżoną ocenę URL czy takich postaci, jak Mychajło Hruszewskij i Taras Szewczenko. Widać także tendencję (choć bardzo nieznaczną) do ciągłego zbliżania stanowisk w sprawie różnych części składowych orientacji politycznych. Pozytywne zjawisko polega na tym, że przeważająca liczba mieszkańców Lwowa i Doniecka nie popiera idei regionalizacji Ukrainy (odpowiednio 0,3% i 4,4% jest „za”). Należy jednak podkreślić, że kształtowanie wspólnej tożsamości historycznej w Ukrainie będzie procesem długotrwałym, łączącym w sobie różne, niekiedy przeciwstawne zjawiska.

Tłumaczenie z języka ukraińskiego: Anna Babiak, Ola Kich-Masłej

Серета В., Історичні свята і національні герої: донецька і львівська перспективи

У даній розвідці, присвяченій аналізу регіональних вимірів українського соціуму, акцент робиться не стільки на об'єктивних соціально-економічних ознаках поділу, скільки на аналізі суб'єктивного відчуття приналежності до певного регіону. Автор розглядає ієрархії колективних ідентичностей та моделі національного минулого, що співіснують в сучасному українському суспільстві, їх локальні особливості. Стаття зосереджується на історичній ідентичності як важливому факторі групової солідарності чи диференціації українців та її структурних елементах (святах, історичних особах і подіях).

Sereda V., Historical holidays and national heroes: Donetsk and Lviv perspectives

This article analyzes variations in historical identities found on a regional level in Lviv and Donetsk. It focuses on analysis of major constituent elements of historical identity, such as holidays (state-established and local), historical personalities, main historical periods and events and the degree of identity variation in both regions. The article focuses on two important regional centers of Ukraine: Lviv and Donetsk. The author also provides a general overview and definition of such concepts as “historical identity” and “collective memory”. Data for this study was obtained from examination of a sociological survey conducted in 2004, which included questions concerning different aspects of historical preferences of the inhabitants of the regions under consideration.